

## הלכות ליל הסדר

### מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

#### דרשת שבת הגדול תשע"ד

ליל הסדר יש לנו כמה מצוות חלקם מדאורייתא וחלקן מדרבנן: מהתורה - אכילת מצה, וסיפור יציאת מצרים. ומדרבנן - שתיית ארבע כוסות של יין ואכילת מרור, ואמירת הלל. והנה בהלכות ארבע כוסות מצינו דינים נוספים רבים אשר אינם קיימים בשתיית כוס של קידוש בכל השנה וראינו לנכון לסדר את עיקרי הדברים בזה.

גם באכילת מצה ישנם הרבה הלכות שאינם שגורים בפי כל ובפרט בשיעור האכילה, והדבר נוגע למעשה למי שקשה לו אכילת המצות, והבאנו את עירי הדברים הנוגעים למעשה מדינים אלו.

#### ארבע כוסות

מצוה לשתות ארבע כוסות של יין, וכלשון המשנה ריש ערבי פסחים ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין – הכוס ראשונה של ד' כוסות משמשת גם ככוס של קידוש, אלא שבשונה מקידוש בכל השנה שבו רק המקדש שותה, ושאר בני הבית יוצאים בשתייתו, [ופעמים שטועמים מעט מכוסו], בליל הסדר כל אחד צריך לשתות כוס זו כיון שהיא איננה רק כוס של קידוש אלא היא כוס ראשונה מארבע כוסות.<sup>1</sup>

וישנם מנהגים שונים בבתי ישראל, האם כל אחד מבני הבית עושה קידוש לעצמו או שבעל הבית מקדש ושאר המסובים יוצאים ידי חובתם מדין שומע כעונה, וגם ישנם מנהגים שונים האם שאר המסובים מגביהים את כוס הקידוש, כיון שמעיקר הדין אם רק בעל הבית אומר את הקידוש אין השומעים צריכים בדוקא להגביה את הכוס.

אשה המקדשת לעצמה אינה מברכת שוב שהחינו. גם נשים השומעות קידוש מבעל הבית אינן צריכות לענות אמן על ברכת שהחינו, כיון שכבר ברכו בהדלקת הנר, אמנם אם ענו אמן אין הדבר נחשב להפסק ובפרט בליל הסדר שיש בו מצוות נוספות.<sup>2</sup>

#### שיעור הכוס

יש להבחין בין גודל הכוס לבין שיעור שתיית היין שבכוס. שיעור הכוס צריך להחזיק רביעית,<sup>3</sup> ואילו לגבי שתיית הכוס יבואר להלן שלכתחילה צריך לשתות את כולו ואם שתה את רובו יצא ידי חובה.

#### שיעור רביעית

רביעית – לגבי רביעית נחלקו גדולי עולם בשיעורה, יש האומרים<sup>4</sup> שהשיעור הוא 150 סמ"ק [נוטריון - כוס הגרון] ויש שנקטו<sup>5</sup> שהשיעור הוא 86 סמ"ק. [נוטריון - כוס], וכתב הב"ח סי' רע"א בהלכות קידוש שלגבי מילי דאורייתא יש להחמיר כשיעור הגדול, ולגבי מילי דרבנן אפשר להקל כשיעור הקטן. ולכן בקידוש הלילה שיעור מן התורה יש לשתות את השיעור הגדול, ולגבי קידוש היום שהוא מדרבנן אפשר לצאת גם בשיעור הקטן. ודעת החזון איש שמתמיד יש לשער לפי השיעור הגדול.<sup>6</sup>

והנה כיון שכוס ראשונה מ' כוסות היא כוס של קידוש יש להקפיד לשתות ממנה כשיעור הגדול. אמנם יש לידע שכל זה דוקא למי שעושה קידוש, אבל במקומות שרק עורך הסדר עושה קידוש ושאר המסובים יוצאים ידי חובת קידוש ממנו, יכולים שאר המסובים לשתות כשיעור הקטן [לדעת המשנ"ב], שאף שנתבאר שאין הם יכולים לצאת בשתייתו כדרך שיוצאים בכל קידוש של שבת ויום טוב, כיון שבליל הסדר צריכים לשתות ד' כוסות. מ"מ את ההקפדה לשתות שיעור רביעית גדול, יש רק למי שעושה את הקידוש.

<sup>1</sup> תוס' פסחים דף צ"ט ע"ב ד"ה לא יפחתו.

<sup>2</sup> העירו גדולי ירושלים ברור הקודם שיש להקפיד שלא לענות אמן משום חשש הפסק, שהרי האשה כבר אמרה שהחינו ואינה יוצאת שוב בברכת שהחינו של המקדש. ודנו גדולי ההוראה אודות עניית אמן זה, האם כשענתה אותו חשיב הפסק, ונאמרו בזה סברות שונות. ודעת הגרש"א זצ"ל בספר מנחת שלמה שבדיעבד אינו הפסק, אך לגבי ליל הסדר נקטו גם גדולים אחרים כוותיה משום שישנם מצוות נוספות ולא רק ברכה על קידוש הומו דיו"ט אלא על המצוות הנוספות של ליל הסדר.

<sup>3</sup> שו"ע סי' תע"ב ס"ט.

<sup>4</sup> מקובל לכנותו שיעור חזון איש, אף שכבר גדולים אחרים שקדמו לו חששו לשיעור זה.

<sup>5</sup> מקובל לכנותו שיעור רבי חיים נאה, וגם בזה קדמוהו גדולים אחרים, וכך היה המנהג הנפוץ.

<sup>6</sup> אמנם גם יש שיעור קטן יותר והוא 75 סמ"ק, שגם לו יש מקור נאמן בחשבונות הרביעית.

#### שיעור השתיה לכתחילה ובדיעבד

לכתחילה יש לשתות את כל הכוס כולה, ובדיעבד אם שתה את רובה יצא, ונחלקו הראשונים אם הכוונה שמספיק לשתות רוב רביעית, או שצריך לשתות את רוב הכוס. ונפק"מ בכוס גדולה ששיעורה יותר מרביעית, ולעיקר ההלכה נקטינן שיוצאים ידי חובה ברוב רביעית, אלא שכתבו הפוסקים שטוב להכין כוסות שמכילות בתוכן רק רביעית כדי לצאת ידי כל הדעות.<sup>7</sup>

#### שתיה בכוס רביעית

בשונה מכוס ראשונה שניה ושלישית, שבהן יכול לשתות בדיעבד רוב רביעית, הרי שבכוס רביעית צריך לשתות רביעית שלימה, וזאת מחמת ברכה אחרונה שיש לברך על הכוסות הללו.

#### משך זמן השתיה של הכוסות

כתבו הפוסקים לשתות את הכוס ברציפות בלי הפסק,<sup>8</sup> ולכתחילה יש לשתותה בלי הפסק כלל,<sup>9</sup> והיינו שמותר רק להפסיק כדי לגימיה כדרך רגילות שבני אדם שותים שאינם שותים בבת אחת ממש. ואם מפסיק אזי שלא יהיה ההפסק בשיעור זמן של יותר מכדי שתיית רביעית<sup>10</sup>, אמנם לעיקר ההלכה כל שלא שהא שיעור של כדי אכילת פרס לא נחשב הדבר להפסק<sup>11</sup>, אך אם שהה יותר משיעור של כדי אכילת פרס לא יצא ידי חובה וצריך לחזור ולשתות את הכוס<sup>12</sup>.

#### שיעור אכילת פרס

שיעור אכילת פרס שמוזכר בפוסקים הוא שיעור זמן שמחבר ומאחד אכילות של אדם שיהיו נחשבות לאכילה אחת, והיינו שבמקרים בהם יש חיובי אכילה כגון כזית מצה, או באיסורי אכילה כגון כזית נבלה, קבעו חכמים שאם האכילות נעשו בהפרש ביניהם הרי זה כמי שאכל חלק מהאכילה היום וחלקה השני למחר, ואין הוא נחשב שאכל אכילה שלימה. והיינו שבאכילה כזו לא קיים את המצוה וכן לא עבר איסור.

ולגבי דיני אכילה שיעור הצירוף הוא בכדי אכילת פרס – ביאור הדברים פרס היינו חצי, והכוונה שיעור זמן אכילה של חצי ככר לחם שעשוי ממשע ביצים. ונחלקו הפוסקים מהי מדת הזמן לאכילה זו, ולעיקר ההלכה נקטינן שהוא שיעור של 4 דק' אך לחומרא חוששים שהוא שיעור של 2 דקות, וכן חוששים לשיטות שהוא 9 דק'. פירוש הדברים: שבדברים שאסור לאכול כגון בתענית חוששים לכתחילה לחומרא שאם משך הזמן בין תחילת האכילה לסופה יהיה פחות מתשע דקות, האכילות יצטרפו ונמצא שביטל את התענית, וכאשר אוכל מצה חששו לכתחילה שיעור הזמן בין תחילת האכילה לסופה יהיה פחות מ2 דקות, לחוש לדעות שהפרש גדול מזה מחלק את האכילה לשתיים ונמצא שלא אכל כזית מצה.

אמנם כל זה חששות לחומרא אבל לעיקר ההלכה השיעור הוא הפרש של 4 דקות בין תחילת אכילה לסופה.

ולעניין שיעור צירוף של שתיות מצינו מחלוקת בין הפוסקים בהלכות יום הכיפורים ובהלכות ברכת הנהנין, האם צירוף שתיה דינו כאכילה, והיינו כדי אכילת פרס, או ששיעור

<sup>7</sup> שו"ע סי' תע"ב ס"ט ובנו"כ שם.

<sup>8</sup> רמ"א סי' תע"ב ס"ט.

<sup>9</sup> מג"א סי' תע"ב הובא במשנ"ב סוס"ק ט'.

<sup>10</sup> חזו"ש שני הלכות פסח וכן נהג החזון איש.

<sup>11</sup> משנ"ב שם.

<sup>12</sup> שם.

<sup>13</sup> שם.

שתייה שונה, ושיעורו הוא בכדי שתיית רביעית שהוא שיעור קצר בהרבה משיעור כדי אכילת פוס, ולעיקר נקטו הפוסקים שגם בשתייה שיעור ההפסק הוא בכדי אכילת פוס, אבל לכתחילה חוששים לדעות ששיעורו הוא בכדי שתיית רביעית.

## סוג היין לארבע כוסות

כתוב בירושלמי שמצוה לחזור אחרי יין אדום, וכתבו הפוסקים שני טעמים לדבר: [א]. דכתיב אל תרא יין כי יתאדם, והיינו שהאדמימות היא מעלה וחשיבות ליין. [ב]. זכר לדם שהיה פרוצה שוחט את בני ישראל.

והנה בשתיית יין של קידוש בשבת ובמים טובים, מבואר בגמ' ונפסק להלכה שיכול אדם לסחוט אשכול ענבים ולברך עליו בורא פרי הגפן, וגם לצאת בו ידי חובת קידוש.<sup>17</sup> ולעניין ארבע כוסות מצונו שנחלקו הפוסקים האם אפשר לצאת ידי חובה במיץ ענבים, ושוורש המחלוקת היא כיוון שמצינו בגמ' פסחים דף ק"ח ע"ב, לגבי ארבע כוסות של ליל הסדר שאם שתאן חי דהיינו בלי מויצה, ידי יין יצא ידי חרות לא יצא, ופירשו הראשונים שדי יין יצא, הכוונה שיצא ידי שמחת יום טוב, וכיאר הדברים נמצא במדרכי, שכיון שתקנו חכמים ד' כוסות ליין וישנה גם מצוה של שמחת יום טוב, ואנשים שמחים בבשר ויין, א"כ יש לקיים את שתיית היין של ד' כוסות באופן שיוצא בזה גם שמחת יום טוב.

והנה מבואר בגמ' פסחים<sup>18</sup> שישראל שמחים בכסות נקיה ויין ישן, ולכאורה יוצא שאם לא שותה יין ישן אינו מקיים מצות שמחת יו"ט.

ויש שנקטו שצ"ל יצא ידי שמחת יום טוב בעיני יין המשמח, ויין שאינו משכר אינו בכלל יין המשמח, ועוד הביאו מדברי הרשב"ם<sup>19</sup> שביאר על הפסוק אל תראה יין כי יתאדם, שהיינו יין המשכר.

ומהאי טעמא נקטו כמה מגדולי ההוראה שיש להקפיד דוקא על יין לדי' כוסות ושלא יוצאים ידי חובה במיץ ענבים, וכן מובא בשם הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, וכן נקט הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ואמר שמי שקשה לו שימהל בכוס מחצה יין ומחצה מיץ ענבים.

אלא שבהמשך הסוגיא שם מובאת ברייתא, תניא ארבע כוסות הללו אחד חדש ואחד ישן, ורבי יהודה סובר שצריך שיהיה בו טעם יין ומראה יין. ומבאר המדריכי שישן חדש, היינו שהיה לאדם אשכול ענבים וסחט אותו, ומבואר שלדעת חכמים יוצא בו ידי חובת יין וגם ידי חובת ד' כוסות.

ולכאורה איך יוצא ביין חדש שאינו משמח ואינו משכר, וכיאר זה, או שכיון שמין ענבים יכול להגיע לידי תסיסה, א"כ נחשב כיון הן לדי' כוסות והן לשמחת יום טוב,<sup>20</sup> או בדרך אחרת שנייין שתיית היין שמקיים בו שמחת יו"ט אינו תלוי ביין שמביא את האדם לשכרות, אלא עיקר הדבר תלוי בהרגשת החרות והרגשת השמחה.<sup>21</sup>

וכן נהגו החזון איש והרב מטשבי"ן לצאת ידי ד' כוסות במיץ ענבים. אמנם בודאי שמי שיש יכולת בידו עדיף שפי שישתה יין המשמח, או עכ"פ ימהל את היין במיץ ענבים, אך מי שהשתיה קשה לו יוצא לכתחילה גם במיץ ענבים, ונשים וקטנים בודאי שאין צורך להחמיר עליהם ויכולים לשתות מיץ ענבים לכתחילה.

## הוספת מים ליינות שלנו

מי שקשה לו לשתות יין עדיף שפי שימהל אותו במיץ ענבים מאשר במים, כיון שיתכן שיינות שלנו חלשים יותר מאשר היו בזמן חז"ל, וממילא תוספת גדולה של מים עלולה לאבד ממנו שם יין. והדבר תלוי גם בסוג ותוכן היין שלפניו, והאם עירבו בו כבר מים.

ולעניין עירוב מים במיץ ענבים, העירוד גדולי ההוראה שראוי שלא להוסיף בתוכם מים, כיון שמין ענבים בודאי חלש יותר מאשר סתם יין. אמנם אם הוסיף מים ואין שינוי גדול בטעם המיץ ענבים נקטין לעיקר שאפשר לברך עליו בורא פרי הגפן. אך מכיון שהדבר נוגע לחשש ברכה לבטלה יש לזהר בזה.<sup>22</sup>

## אורחים בליל הסדר

מי שמארח בליל הסדר אנשים הזקוקים לקירוב, יש לו לוודא שהיין המוגש לפניהם יהיה יין מבושל כדי שלא יהיו חששות של יין נסך, ודעת פוסקי זמננו שיש מפורסר אין דינו

<sup>17</sup> שו"ע סי' רע"ב ס"ב.

<sup>18</sup> דף ע"א ע"א.

<sup>19</sup> פסחים דף ק"ח ע"ב ד"ה אל תרא.

<sup>20</sup> הגר"ז קרלין שליט"א בחוט שני הלכות פסח.

<sup>21</sup> הגר"ש אויערבאך זצ"ל בספר הליכות שלמה פסח.

<sup>22</sup> והנה בשנים האחרונות מייצרים מיצי ענבים בטעמים שונים, כגון בטעם אפרסק וכדומה, והוא תוספת של תמציות וכו'. ויש שהעירור שמעתה אינו ראוי לקידוש כיון שאבד ממנו שם יין. אמנם ל"ע בדברים דכל זמן שמין ענבים זה מורכב מענבים שנשחטו מה לי עם עירב בתוכו טעם אחר, הגע עצמך אדם שעירב תבלין בפת ומעתה יש לפת טעם אחר, האם נימא שאין שם פת עליה, וה"ה הכא, ודו"ק.

כמבושל.<sup>23</sup> ישנם הלכות נוספות שיש לברר בעניין קירוב רחוקים המתאחרים בשבתות וימים טובים, ויש לפנות בעניינים אלו למורי הוראה הבקיאים בדינים אלו.<sup>24</sup>

## נשים

גם נשים חייבות בד' כוסות, ואף על פי שזו מצות עשה שהזמן גרמא, מ"מ כיון שאף הן היו באותו הנס, גם הן חייבות.<sup>25</sup>

## קטנים

קטנים שהגיעו לחינוך מצוה לתת לפניהם ד' כוסות, אמנם כתבו הפוסקים שבדיעבד אינו מעכב, כיון שלא הרכה פוסקים לא נתקנו ד' כוסות לקטנים.<sup>26</sup>

## הסבה

שתיית היין צריכה להיות בהסבה. אמנם נהגו הנשים שאינן מסיבות, ולעניין מי שלא היסב בשתיית היין, נחלקו הדעות ומסקנת הדין לדין שאנו נוהגים שלא שותים בין הכוסות, שאם טעה ושתה את היין שלא בהסבה, שאינו חוזר ושותה, דהרי זה נראה כמוסיף על הכוסות. וסומכים בדיעבד על שיטת הראב"ה הסובר שבזמן הזה אין דרך להסב, אמנם אם לא היסב בכוס שני, יחזור וישתה בלי ברכה, כיון שבשעת הסעודה שותה הוא כדרכו ואינו נראה כמוסיף על הכוסות.<sup>27</sup>

## ברכה אחרונה על כוס ראשון

מנהג העולם שאין מברכין ברכה אחרונה על כוס ראשון, ואף שאמירת ההגדה עורכת זמן רב, ואף יותר משיעור שבעים ושתיים דקות. ולכאורה כבר עבר שיעור עיכול משתיית היין, וביותר שיתכן ששיעור עיכול של יין קצר יותר משיעור עיכול של פת.

ונחבטו בדין זה גדולי עולם, ונאמרו טעמים שונים ליישב את מנהגם של ישראל, ואמנם היו מגדולי ישראל שבירכו ברכה אחרונה כאשר חששו שיעבור שיעור עיכול, אך המנהג הרווח הוא שאין מברכין ברכה אחרונה.<sup>28</sup>

## שתייה משקין אחר כוס רביעי

כתב השו"ע<sup>29</sup> שאחר ארבע כוסות אינו ראוי לשתות יין אלא מים, והוסיף על זה הרמ"א שגם שאר משקין דינם כיון. והמשנ"ב הביא טעמים שונים מדברי הפוסקים להא שאין לשתות אחר ד' כוסות. יש שנקטו שיש חשש שכרות בשתייה נוספת ומכיון שמצוה לספר בעניין יציאת מצרים כל הלילה עלול הוא להשתכר, ולפי טעם זה האיסור דוקא במשקאות משכרים. ויש שכתבו שלא יהיה נראה כמוסיף על הכוסות, ולפי טעם זה גם חמור מדינה בכלל האיסור. ויש שכתבו כדי שלא יתבטל טעם המצה מפיו, וכמו שאסרו לאכול אחר הסדר מטעם זה, ולפי זה גם שאר משקין בכלל זה. ומסיק המשנ"ב שמשמעות הפוסקים להחמיר ככל הני טעמי. אך מסיים שכתבו האחרונים שמשקין שלא מאבדים טעם המצה כדוגמת תה אפשר לשתות. עוד כתב המשנ"ב שבמקום צורך גדול אפשר לסמוך על הסבא הראשונה ולהתיר כל משקה שאינו משכר.

## כוס של אליהו

נהגו למזוג כוס נוספת והיא נקראת כוס של אליהו הנביא, והמנהג המקובל ברוב תפוצות ישראל שמוזגין אותו לפני אמירת שפוך חמתך.

וטעמים שונים נאמרו בטעם הכוס הנוספת והיא נקראת על שם אליהו הנביא, עיין משנ"ב שכתב שכוס זו באה לרמוז שאנו מאמינים בה' שכשם שגאלנו ממצרים כך יגאלנו וישלח לנו את אליהו הנביא לבשר על הגאולה. ומובא בשם הגר"א ועוד גדולים שאמרו שכיון שנחלקו הראשונים האם להלכה צריכים כוס חמישית, ולכן קוראים אותה ע"ש אליהו הנביא שעתידי לבוא ולפשוט את ספקותינו.

<sup>23</sup> נחלקו בזה הדעות: דעת האג"מ שמפוסטר דינו כמבושל, אמנם דעת הגר"ש זצ"ל והגר"ש זצ"ל ויבלחט"א הגר"ש ואנו שליט"א והגר"ז קרלין שליט"א שאין דין המפוסטר כמבושל. ויש לידע שישנם ועדות כשרות מסוימות שמתייחסות למפוסטר כמבושל ומבשלים ביין כזה על ידי נכרים וכן מגישים יין כזה ומוזגים אותו על ידי נכרים ומומרים.

<sup>24</sup> הדבר נוגע לשאלה של זימון נכרי ומומר ביו"ט מחשש שמא ירבה בשבילו עיין סי' תקי"ב ובנו"כ שם.

עוד יש לדון במחללי שבת שבאים או חוזרים עם רכבם בשבת ויום טוב.

<sup>25</sup> שו"ע סי' תע"ב ס"ד.

<sup>26</sup> שם סט"ו.

<sup>27</sup> ובטעם הדבר שרק לגבי נשים סמכין על דברי הראב"ה, אף שטעמו שאין כהיום הדרך להסב, שייך גם באנשים. ביאר הגר"ש זצ"ל, שכיון שבזמן תקנת ההסיבה נשים לא היו רגילות להסב לכן לא היו הנשים בכלל תקנת חכמים, ורק לנשים חשובות תיקנו חכמים הסבה, ואין הכוונה שמעיקר הדין נשים חשובות דינן כאנשים, אלא שיש להן לנהוג כמנהגם שרגילות להסב בכל השנה. אבל כאשר אמר הראב"ה שהאינדיא אין מנהגו להסב כלל, חזר הדין בנשים כתחילת מנהגם, ואצל האנשים לא ביטלו את ענין ההסבה.

<sup>28</sup> ונאמרו טעמים שונים בדברי הפוסקים, ועיין משי"כ בזה בגליון היכלא ד' ניסן תשע"ד.

<sup>29</sup> סי' תע"ח ס"א.

## דיני אכילת מצה ואפיקומן

מצות עשה מן התורה לאכול כזית מצה בליל הסדר, והנה כשמונים את מספר הכזיתים שאנו אוכלים בליל הסדר אנו מוצאים חמשה כזיתים, שני כזיתים באכילת מצה, כזית נוסף באכילת כורך, ושני כזיתים נוספים באכילת האפיקומן. ונבאר את הטעמים שנאמרו בגמ' ובראשונים לאכילת הכזיתים הנוספים.

### אכילת שני כזיתים הראשונים

כתב השו"ע<sup>17</sup> שיש לאכול שני כזיתים - כזית מהמצה העליונה וכזית מהמצה האמצעית. ויש להתבונן מדוע יש לאכול שני כזיתים, והרי מוסכם לכל הדעות שמן התורה יש מצוה לאכול כזית אחד בלבד לצורך קיום מצות מצה. ונאמרו טעמים שונים בפוסקים לדין זה: יש שכתבו<sup>18</sup> שהטעם באכילת שני כזיתים הוא, משם שאנו מסופקים האם ברכת על אכילת מצה נאמרת על המצה השלימה, או על המצה הפרוסה, וכתבו הפוסקים שלכן יש לאכול שתי כזיתים אחד מן המצה האמצעית הפרוסה, וכזית נוסף מן העליונה שמא עליו חלה ברכת אכילת מצה.

ויש ראשונים<sup>19</sup> שביארו שמכיון שמברכים שתי ברכות ברכת המוציא וברכה שניה על אכילת מצה, הרי שיש לאכול כזית מאמצעית שעליה חלה ברכת אכילת מצה, וכן יש לאכול כזית מן העליונה, שעליה ברכו ברכת המוציא, והטעם באכילה זו מן המצה העליונה, אינה מדין מצות אכילת מצה אלא דין מדיני ברכת המוציא, וכפי שמצינו בס' קס"ז שבשעה שבוצע על הפת יש לתת לכל אחד מן האורחים כזית.

### נמצא שלפי כל הטעמים אין הטעם באכילת הכזית הנוסף דין מדיני קיום מצות מצה, אלא זהו דין מהלכות ברכות הנהנין.

ועיין בבה"ל שחמה על פסק השו"ע שהצריך לאכול שני כזיתים וכתב שמספיק לטעום מכל אחד מהם מעט וביחד משניהם יאכל כזית, וכן מובא בסבר החזון איש לעיקר. אמנם כאמור לכתחילה נקטו הפוסקים לאכול כזית מכל מצה, הוי אומר שבסך הכל יש לאכול לכתחילה שני כזיתים, וכתב השו"ע שיש לאכול אותם לכתחילה בבת אחת.

### שיעור הכזית

והנה לגבי שיעור כזית לכל דיני התורה, נחלקו גדולי עולם מהו שיעורו, ויש בזה אריכות דברים, אך נביא בזה את עיקרי הדברים בקצרה. שיעורי המצות שהם לנו הלכה למשה מסיני נמדדים בנפח ולא במשקל, הוי אומר שכאשר אמרו לנו לאכול כזית מצה, הכוונה לנפח של כזית ולא למשקלו של הזית, ולכן המידות נמדדות בסמ"ק שהוא מידת נפח, ולא בגרמים שהוא מידת משקל.

ומצינו מחלוקת בין גדולי האחרונים בעניין שיעורים אלו בזמננו, דהנה השו"ע בס' תפ"ו כתב ששיעור כזית הוא חצי ביצה, וטענו כמה מגדולי האחרונים, הצ"ח והחת"ס שהביצים בזמננו נתקטנו ממה שהיו בזמן חז"ל, ולפי דבריהם אם שיעור כזית הוא חצי ביצה, הרי שבזמננו שהביצים נתקטנו, נמצא ששיעור כזית הוא כביצה שלימה של זמננו.

ואחרונים אחרים חלקו על דבריהם, ונקטו שאין להחמיר ולהכפיל את השיעורים, וכמה טעמים נאמרו בדבר: יש שנקטו ששיעור כזית נמדד לפי הזית המצוי בזמננו, ויש שנקטו שהביצים לא נתקטנו, ויש בזה אריכות דברים עם חשבון משקל הדרהם שעל פיו קבע הרמב"ם את השיעורים.

והכריע המשנ"ב שלעניין מצוות שהן מן התורה כגון כזית מצה, יש להחמיר ולאכול כפי השיעור הגדול, ולעניין מצוות דרבנן כגון אכילת מרור ואכילת אפיקומן וכורך יש להקל כשיעור הקטן.

נמצא שהבא לקיים מצות כזית מצה מדאורייתא יש לו לחוש לפי הכרעת המשנ"ב לשיעור הגדול, שיעור זה הוא לערך 47 סמ"ק לכזית אחד. ואם מתרגמים את שיעור הנפח למשקל מקבלים במצה שיעור של כ - 26 גרם. אמנם אם היינו הולכים לפי השיעור הקטן של כזית, היה זה שיעור נפח שבין 17-20 סמ"ק ואם היינו מתרגמים זאת למשקל המצה היינו מגיעים לשיעור של 10 גרם מצה.

ומובאים עדויות בשם מרן בעל הקהלות יעקב זצ"ל על המצות שחילק מרן החזון איש זצ"ל בליל הסדר, והיוצא מהדברים שהחזון איש חילק מצות שגודלן מתאים יותר לשיעור הקטן.

והנה נמצא שהבא לחוש לדברי המשנ"ב ומקיים את דברי השו"ע שהובאו לעיל שיש לאכול שני כזיתים, אחד מן העליונה ואחד מהאמצעית יש לו לאכול שני כזיתים ששיעור כל אחד מהם הוא 47 סמ"ק [26 גר'].

אמנם זה אינו, וגם לדברי המשנ"ב לא צריכים לאכול כזה שיעור גדול משני המצות, שהרי התבאר לעיל שהטעם של אכילת שני הכזיתים אינו מדין מצות אכילת מצה, אלא הוא דין דרבנן מצד הלכות ברכת הנהנין, ונמצא שגם לפי דברי המשנ"ב כאשר המצוה היא מדרבנן אין צורך להחמיר כשיעור הגדול.

וא"כ מבחינה מעשית אם יאכל משני המצות ביחד שיעור אחד של 47 סמ"ק [26 גר'], נמצא שכבר כלל בתוכו שני כזיתים בשיעור הקטן, כזית מן המצה העליונה כזית, וכן כזית קטן נוסף מהמצה האמצעית, נמצא שמבין שניהם אכל כזית אחד בשיעור הגדול.

ואם כן גם לפי דברי המשנ"ב שיש לחוש לעניין מצוות דאורייתא לשיעור הגדול, אכל מבין שניהם כזית אחד גדול. ומה לי אם אכל אותו משני המצות יחדיו.

עוד יש להוסיף, שכיון שכל הדין שיש לאכול שני כזיתים נובע מהלכות ברכות ומדיני סדר בציעת המצות, הרי שדין זה שייך אך ורק כאשר כל המסובים אוכלים מהמצות שבצעו עליהם, אבל לפי המקובל שאין המצות של עורך הסדר מספיקות לכל המסובים, והם מקבלים ממצות אחרות שעורך הסדר נותן להם, וא"כ שוב אין טעם לאכילת שני הכזיתים ומספיק לאכול כזית אחד. ולכן אם יאכל כזית אחד כשיעור הגדול יצא ידי חובתו אף לכתחילה.

אמנם נקטו הפוסקים שמן הראוי שעורך הסדר יתן מעט מהמצה השלימה שבצע עליה לכל המסובין, כדי שיטעמו גם הם עכ"פ מעט מהמצות שבירכו עליהם. ויש מקומות שנהגו שכל מי שהוא נשוי יש לפניו ג' מצות ונוהג כעורך הסדר.

### כורך

לעניין שיעור הכזית במצות כורך, בזה לכו"ע יכול לקחת את השיעור הקטן דהיינו כ - 20 סמ"ק [כ - 10 גר'] כיון שמצות כורך היא מדרבנן.

<sup>17</sup> ס"י תע"ה ס"א.

<sup>18</sup> משנ"ב שם ס"ק ט' בשם פ"ח דרישה.

<sup>19</sup> רא"ש בהלכות ותשובת הרא"ש וטור ס"י תע"ה.

## אפיקומן

כתב השו"ע<sup>א</sup> שלאחר גמר הסעודה יש לאכול ממצה השמורה תחת המפה – דהיינו האפיקומן – שיעור של כזית, זכר לפסח הנאכל על השובע. וכתב על זה המשנ"ב שטוב לאכול שני כזיתים אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו. ולדעת ר"י ורשב"ם יוצאים עיקר מצות מצה כזית זה של האפיקומן. [וכתבו הפוסקים שיש לכזיף בשעת ברכת אכילת מצה שבתחילת הסעודה גם על הכזית של האפיקומן]

גם באפיקומן עיקר המצוה היא בכזית אחד, והתוספת של כזית נוסף היא מדרבנן, ולכן אם אוכל כזית בשיעור הגדול יש כבר בתוכו שני כזיתים מהשיעור הקטן, ולא צריך לכפול ולאכול שני כזיתים מהשיעור הגדול.

## סיכום:

**נמצא שאף שמבואר בפוסקים שיש לאכול בליל הסדר חמש כזיתים מצה, שניים בתחילה כאשר בוצעים ומברכים על אכילת מצה ושניים באפיקומן וכזית נוסף בכורך. אין צריכים להחמיר בכל הכזיתים את השיעור הגדול אלא די אם יאכלו בתחילה כזית גדול ויכללו בתוכו שני כזיתים קטנים מן העליונה ומן האמצעית, עוד כזית קטן בכורך ועוד כזית אחד גדול באפיקומן שיכלול בתוכו שני כזיתים מהשיעור הקטן.**

## חולה

מן האמור לעיל יש ללמוד גם למי שהוא חולה וקשה לו לאכול את כל שיעורי הכזית, יש לו במקום הצורך להקל באכילת השיעורים, ויש בזה דרגות שונות של חולי ודרגות שונות של קושי, ויש לעשות בזה שאלת חכם.

## חולי צליאק

ישנם אנשים שרגישים לאכילת גלוטן – שהוא אחד המרכיבים שיש בחמשת מיני דגן, אנשים אלו מתחלקים בדרגות החולי, ישנם כאלו שאין באפשרותם לאכול אפילו משהו דגן כיון שהדבר גורם להם נזקים בריאותיים גדולים, וישנם כאלו שאם אוכלים מעט אין הדבר משפיע עליהם. והנה אף שבכל הדרורות היו עושים את המצות מקח חיטה, לאחרונה החלו לייצר מצות משיבולת שועל, שרמת הגלוטן שבה נמוכה מאוד, והיא מתאימה לחלק מחולי הצליאק, ויעשה בזה שאלת חכם. ומי שקשה לו לאכול גם מצות משיבולת שועל, או שחושש לכשרותם, יש אפשרות נוספות וטוב יעשה אם יתייעץ עם מורה הוראה.

## אכילת הכזיתים בבת אחת

נתבאר לעיל שיש לאכול את הכזיתים בבת אחת, ומה שכתבו הפוסקים בבת אחת, אין הכוונה בבליעה אחת, אלא יאכל ברציפות בלי להתמהמה. דין זה של אכילה בבת אחת, הוא לכתחילה אך בדיעבד אפשר לאכול את הכזית באופן שלא יהיה הפרש של יותר מכדי אכילת פרס, וכבר ביארנו במקום אחר, ששיעור זמן זה הוא לכתחילה בתוך שתי דקות ובדיעבד בתוך שיעור זמן של ארבע דקות.

נחלקו הדעות האם שיעור זמן זה של כזית פרס נמדד מתחילת האכילה, היינו מתחילת הכנסת המצה לפיו כשמתחיל ללעוס, או שזמן זה נמדד מתחילת הבליעה, והיינו שכל זמן שאדם עדיין לועס ולא התחיל לבלוע אין זה נחשב חלק מהאכילה. ולעיר נקטו הפוסקים לחשב מזמן הבליעה ויש מחמירים לחשב מזמן תחילת האכילה.

## דין לכם במצה

נתקשו האחרונים [השפת אמת בסוכה דף ל"ה, ועוד אחרונים] איך יוצאים ידי מצות מצה בליל הסדר כאשר המסובים אוכלים ממצת בעל הבית, והרי צריכים שהמצה תהיה של האוכל, ומנהגם של ישראל שלא מקנים את המצות

לאורחים. ונאמרו בנידון זה טעמים שונים בפוסקים, יש שנקטו שאורח זוכה במנתו ונחשב כשלו, ואומנם דין זה אינו מוסכם על דעת כל הפוסקים, ויש שנקטו שקונה את המצות בלעיסתו אותם, אמנם גם דין זה אינו מוסכם כיון שנידון קנייה בלעיסה נאמר בגולן שיש לו בתחילה קנייני גזילה ואם לועסו קונה בשנינו מעשה, אבל באורח האוכל אצל בעל הבית אם אינו מתכוין לקנות איך קנה, והרי אין לו קנייני גזילה. ויש שביארו דבשעה שנטלם לידו קונה בסתמא את המצות קונה אף בלי שיכוון במפורש לקניין, כדן חצרו של אדם שקונה לו שלא מדעתו, כיון שיש אומדנא שבעל הבית רוצה שאורחיו יקנו את המצות. ויש שביארו שדין לכם שצריכים במצות מצה אינו בעלות גמורה, אלא כל שיש רשות לאורח לאכול ולכלות את המצה מן העולם סגי בזה להיחשב שלו לעניין מצה<sup>א</sup>.

## לחרוך את המצה שתחשב שלימה

דנו פוסקי זמננו האם מהני לחרוך באש מצות שבורות כדי שיחשבו שלמות לצורך לחם משנה, ושורש הנידון הוא שמצינו שדנו הפוסקים האם אפשר לחבר שני חלקי פת על ידי קיסם לעשותו כפת שלימה, ולפי הנ"ל יש לדון האם גם מהני לחרוך את המצה שתחשב שלימה.

אמנם אמרו בזה שיש חילוק גדול בין הנידונים שכאשר אדם מחבר שני חלקי פת הרי שיש לפנינו כעת פת הנראית שלימה כיון שכל חלקיה נמצאים, משא"כ כאשר חורך באש אין זה גורם לראות את הפת שלימה שהרי סו"ס היא חסרה אלא הרי הוא כמי שצבע אותה בשחור<sup>ב</sup>.

ולכן עוררו מפוסקי זמננו<sup>ג</sup> שאף שיש הנהגים לעשות כן אבל אין לזה מקור נאמן מן הדין, עוד עוררו שאין לעשות זאת ביום טוב, כיון שנמצא מתקן את הפת, ואף שהתירו לאפות ביום טוב, זהו משום אוכל נפש אבל כאן הרי זה נעשה רק לצורך דין שלמות ואין בזה היתר.

## אכילת אפיקומן לאחר חצות

כתב השו"ע<sup>ד</sup> שיש להיזהר לאכול את האפיקומן קודם חצות הלילה, וכתב המשנ"ב דכיון שהוא זכר לפסח והפסח אינו נאכל אלא עד חצות. וכ"ש הכזית הראשון שמברכין עליו על אכילת מצה שאין לאחר מלאוכלו אחר חצות. וכתב הבה"ל שנחלקו ר"ע וראב"ע האם זמן אכילת הפסח מן התורה הוא עד חצות וה"ה מצה שהוקשה לפסח, דר"ע סבר שזמן אכילתו הוא עד עלות השחר. ונחלקו הראשונים ההלכה האם פוסקים כדעת ראב"ע שזמנו עד חצות או כר"ע שזמנו עד עלות השחר.

ובשו"ת אבני נזר<sup>ה</sup> כתב שאם רואה שהשעה מתאחרת יעשה תנאי והיינו שיאכל כזית מצה ויאמר שאם זמנה הוא עד חצות הרי שקיים את ההלכה, ושוב אחר חצות יאכל כזית כשירצה, והיינו שאם הלכה כר"ע הרי שיכול לאכול עד עלות השחר.

אלא שאסור לאכול אחר אפיקומן כדי שישאר טעם מצה בפיו, ואם יאכל אחר חצות נמצא שלדעת ראב"ע אינו אוכל מצה שהרי זה אכילה שאינה של מצוה. וכתב על כך האב"ז שכל האיסור לאכול אחר אפיקומן הוא רק בזמן קיום מצות אפיקומן אבל לאחריה אין איסור.

והרבה מהגדולים אחריו דנו בדבריו מכמה וכמה טעמים, בראשונה שמבואר ברא"ש שגם לר"ע שזמנה עד עלות השחר מ"מ זהו מדאורייתא אבל מדרבנן עשו הרחקה ואמרו שלא יאכל אחרי חצות, וכן נקט הגר"א מובא בב"ל. ועוד שמי יימר לן שאיסור אכילה אחר אפיקומן נאמר רק בזמן קיום המצוה. ועוד שברמב"ן מבואר שאין לאכול אחר האפיקומן כדי שיאכל את האפיקומן על השובע, ואם יהיה מותר לאכול אחריו יש לחוש שלא יאכל על השובע. ולדברי האבני נזר חזרו חשש זה.

ועל כן יש להיזהר מאוד להקפיד לאכול את האפיקומן קודם חצות וכך נהגו ומורים גדולי ההוראה.

<sup>א</sup> והארכנו בכל זה בגיליון היכלא ב' תשע"ב.

<sup>ב</sup> חוט שני הלכות פסח.

<sup>ג</sup> הגרש"א זצ"ל מובא בספר ש"כ.

<sup>ד</sup> סי' תע"ז ס"א.

<sup>ה</sup> אור"ח סי' שפ"א.

<sup>ו</sup> סי' תע"ז ס"א.